

AYDINLANMA, BİLİM VE BİREYLEŞME

“Aydınlanma” denilince akla XVIII yy gelir. Ve eğer “Aydınlanma nedir?” gibi bir soru sorarsak, akla gelebilecek en kısa cevap, I. Kant’ın “insanın bilerek düşmüş olduğu ergin olmama durumdan kendi çabasıyla kurtulmasıdır” şeklindeki sözleri olacaktır.

Hiç kuşkusuz bu cevap “insan nasıl bir duruma düşmüştür?”, “niçin düşmüştür?” ve “nasıl kurtulmuştur?” ya da “ne yaparak kurtulmuştur?” sorularını da beraberinde getirecektir.

Bu ve benzeri sorular bu sempozyumda çeşitli yönlerden tartışılacaktır. Ben de bu soruları bir ölçüde ele alacağım. Fakat asıl amacım bu dönemi, bilimsel çalışmalar ve bu çalışmalarla (doğrudan ve dolaylı) ilgi içinde olan “bireyleşme” (“individualization”) olgusu aracılığıyla ele almak olacaktır. Çünkü bireyleşme (ya da birey olmak) sanıyorum sadece Aydınlanma dönemini değil, sonrasını karakterize edebilmek özelliğine sahip olduğu için de ayrı bir öneme sahiptir.

Nitekim “Aydınlanma” olarak bilinen olgu günümüze kadar etkisini sürdürmüş, çeşitli ve geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Bu durum Batı dünyasının teknik, teknolojik, bilimsel başarılarının ve ayrıca bu toplumu karakterize eden kültürel, siyasi ve ekonomik özelliklerin de yine aynı olgu ile belli bir ölçüde ilişkilendirilmesini içermektedir.

Ne var ki bu etkinin tek boyutlu olmadığı, yani günümüzün sadece olumlu özelliklerinin değil, olumsuz özelliklerinin de aynı olgunun bir sonucu olarak yorumlanması gerektiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla olumsuz açıdan bakıldığında (ki bu konuya diğer konuşmacılar değinecekler), çağımızdaki savaşların ve yıkımların da yine bu dönemin yolaçtığı sonuçlar olarak yorumlanması sözkonusudur.

Hiç şüphesiz tarihi süreç içinde olaylar birbirlerine (belirli zaman ve mekan içinde) sebep-sonuç ilişkileri ile bağlıdır. Fakat bu ilişkiyi finalist bir yaklaşımla ele almak, yani mevcut sonucun önceki tarihi olgular tarafından kaçınılmaz bir şekilde belirlendiğini söylemek, bizi kolayca yanılgıya sürükleyebilir. Çünkü tarihi olaylar birbirlerinin bir süreç içinde izleseler bile aralarında katı bir sebep-sonuç zincirinin olduğu söylenemez.

Tarihi bir olgunun bir toplum üzerine olan etkisi, o dönemdeki sosyal, kültürel, ekonomik veya benzeri etkenlere bağlıdır; ve dolayısıyla belirli bir tarihi olgu, değişen koşullara bağlı olarak, o toplum üzerinde her zaman aynı etkiyi yapmayabilir. Veya belli bir olgu farklı bir toplumda hiçbir etki yapmayabilir ya da bir zaman sonra hiç umulmadık sonuçların ortaya çıkmasının nedeni olabilir. Dolayısıyla tarihi olguları basit bir sebep-sonuç ilişkisi içinde düşünmek yerine böyle bir ilişkiyi mümkün kılan ve onu yönlendiren etkenlerin doğru olarak analizlenmesi; yani kısaca o dönemi karakterize edecek parametrelerin doğru olarak tespiti

gerekir. Bu sayede niçin aynı bir sebebin toplumlara ve çağlara göre değişen farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılabilir.

Bu durumda tarihi geçmişi, bir olgunun ortaya çıkmasına sebep olan etkenlerden sadece birisi olarak düşünmek yerinde olacaktır. Bu sebeple de bir önceki ve daha da önceki olay ve olguların belirleme gücünü sabit bir değer gibi almak çok yanıltıcı olacaktır.

Sebeup-sunuç ilişkisi genel olarak bir A olayının bir B olayını gerçekleştirilmesi olarak düşünülür. Fakat bu bakış açısının fizik nesnelere dünyasına ait bir yorum içerdiği, bu sebeple örneğin tarihi olaylara uygun olup olmadığı sorgulanabilir. Çünkü tarihi olaylarda A ile B arasındaki ilişki, örneğin bir K parametresi çerçevesinde ve bu parametrenin özelliklerine bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Fizik dünyada bu K parametresini ayrıca dikkate almak gereği olmayabilir. Çünkü iki olay arasındaki ilişki (en geniş anlamda) fizik kuralları (yani yasaları) çerçevesinde gerçekleşir. Örneğin bırakılan bir taşın düşmesi, yani A ve B olayı arasındaki bu basit ilişkide, çekim yasası (veya doğruluğuna inanılan belli bir fizik kuralı) bu ilişkiyi örtük olarak belirler; daha yerinde bir deyişle bu çekim yasası A ile B arasında bir tür K parametresi gibi davranır. Böyle bir parametreyi, fizik dünyadaki ilişkiler sözkonusu olduğunda, dikkate almak gereği duyulmaz. Çünkü normal koşullarda zaten onun bir etkisinden söz etmek gereği yoktur.

Fakat tarihi olaylarda durumun çok farklı olduğu açıktır. Bir çağın ve dolayısıyla bir toplumun içinde bulunduğu koşullar, tarihi bir olayın etkilerinin farklı olmasına kolaylıkla olanak verebilir. Çünkü belirli bir tarihi olay, aynı toplumda farklı dönemlerde veya farklı toplumlarda her zaman aynı sonuçların ortaya çıkmasının sebebi olmayabilir.

Tarihi bir olayın etkileme gücünün zamana ve zemine göre, yani mevcut koşullara göre değişmesi, aynı zamanda tarihi olayların etkileşim zincirinin sıkı determinist yapıda olmaması anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle tarihi bir olay, aynı toplumda her zaman aynı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmayabileceği gibi, belli bir toplumda farklı dönemlerde farklı sonuçların ortaya çıkmasına da sebep olabilir. Sebeup-sunuç ilişkisinin değişken özellikte olmasını, sanırım aradaki bir K parametresine bağlı olarak yorumlamak mümkündür.

Tarihi olaylara bakarken o dönemi karakterize eden bir özelliği bir parametre olarak seçer ve sebeup-sunuç ilişkilerini de aslında bu parametrenin bilinen ve genellikle kabul edilmiş özellikleri çerçevesinde kurarız. Örneğin "aydınlanma" kavramını bir parametre olarak kullanırız ve çeşitli olayları bu parametrenin çatısı altında (bir sebeup-sunuç ilişkisi içinde) yorumlamaya ve anlamaya çalışırız. Eğer farklı bir dönem dikkate alınır, aynı (veya benzeri) bilimsel çalışmaların sonuçlarının da farklı olacağını biliriz. Nitekim Kopernik'in veya Galileo'nun çalışmaları o döneme özgü sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sebeup-sunuç

arasındaki bu ilişki, Ortaçağ'ın bir özelliğidir. Diğer bir ifadeyle "Ortaçağ" kavramı, bir parametre gibi kullanılmış; yani o dönemdeki olaylara anlam vermek özelliği kazanmıştır.

Tarihi dönemleri ifade eden kavramlar genellikle bu tarz bir belirleyicilik özelliği taşırlar. Şüphesiz bu kavramların kendileri de, seçilecek parametreye göre, gereğinde bir sebep (veya bazen de bir sonuç) konumunda bulunabilirler. Burada bizi ilgilendiren nokta, özellikle tarihi olaylar arasında kurulacak sebep-sonuç ilişkisinin, bu ilişkiyi anlamlı kılan bir kavram (parametre gibi kullanılan bir kavram) aracılığıyla sağlanmasıdır. Bu durum, yukarıda işaret edildiği biçimiyle, fizik olaylar için de geçerlidir. Böylece iki olgu/olay arasında (sebep sonuç ilişkisi kurmak için) bu olguları/olayları yönlendirici, belirleyici veya düzenleyici bir etken (kısaca bir tür parametre) olarak yasa, kural veya bir kabul kullanılır. Dikkat edilirse bu "parametre", (örneğin) "taş niçin düşer?" gibi bir soruya cevap vermenin dışında, "taş bırakılınca düşer" gibi bir önermenin doğru olarak kabul edilmesine olanak veren gerekçe konumunda bulunmaktadır.

Fizik dünyada böyle bir parametrenin taşıdığı sorun, geçerlilik sınırlarının farklı alanlara genişletilmek istenilmesi durumunda ortaya çıkabilir. Nitekim evrim teorisi, birtakım canlıların gelişimini (sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde) açıklamanın dışında başka alanlara kaydırıldığında, örneğin toplumsal ve tarihi olayları açıklamak amacıyla kullanıldığında, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Tarihi veya toplumsal olaylar sözkonusu olduğunda sorun öncelikle bu parametrenin ne kadar iyi tanımlanabileceği ile ilgili olacaktır. Fizik nesnelere dünyasında bu parametrelerin birer yasa olarak ifade edilebilme olanağı vardır. Toplumsal ve tarihi olayların açıklanmasında kullanılan kavramlar ise büyük ölçüde uzlaşımsal olarak tanımlanırlar ve genel bir kanaat olarak kabul görürler. Ve sonuçta olaylara yönveren, onların arasında bir etki zincirinin oluşturulmasına olanak veren bir özelliğe sahip olacak şekilde kabul edilirler.

Aydınlanma olgusu, Kant'ın deyişiyle "bir ergin olmama durumundan çıkış" olarak düşünülür. Fakat bu olgunun merkezine sanıyorum "bireyleşme" kavramını koymak yerinde olacaktır. Çünkü bu kavram hem birçok olgunun sentezi durumundadır hem de birçok olgunun ortaya çıkışını temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle bir parametre gibi kullanılabilir ve bu sayede birçok olayın anlaşılabilir olması (göreceli olarak) sağlanabilir.

Bireyleşme, Aydınlanma dönemini karakterize eden bir kavram olarak kabul edilse bile, onun günümüz toplumlarındaki etkisinin öncekilerle aynı olması elbette şart değildir. Dolayısıyla belli bir olgu, zaman içinde, aralarında çok köklü farklar olan sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilir; çünkü kendisi de zamanla çok farklı niteliklere sahip olacak şekilde başkalaşmıştır. Hatta bir kavramın işaret ettiği olgular zamanla farklı şekilde de yorumlanabilir. Sonuçta bireyleşme olgusunun zaman içinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebep olması veya bu yönde yorumlanması hiç de şaşırtıcı gelmemelidir.

Bizi burada ilgilendirebilecek nokta, birtakım parametreler dikkate alınmadığı ve bir parametrenin kendisinin de bir değişim yaşayabileceği dikkate alınmadığı taktirde, tarihi olayların yanlış yorumlanmalarıdır. Sonuç, tarihi olayların değer yargılarıyla yüceltilmesi veya mahkum edilmesidir.

Aydınlanma dönemini karakterize eden bireyleşme olgusunun ortaya çıkmasına sebep olan en önemli olgu, bilimsel çalışmalardır. Şüphesiz felsefi görüşler de bilimsel çalışmalarla birlikte bireyleşmenin ortaya çıkıp belirleyici bir rol üstlenmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Fakat bireyleşme olgusunun o dönemdeki konumunu anlayabilmek için, onu zaman zaman bir parametre gibi düşünmek bazen de başka olguların ortaya çıkmasını sağlayan bir neden gibi yorumlamak yerinde olacaktır.

“Bireyleşme” olgusunun tarihi seyri elbette farklı zamanlarda farklı özellikler taşıyabilir. Böyle bir süreç içinde onun Aydınlanma döneminde kazandığı özellikler, öyle görünüyor ki bu olgunun tarihi geçmişi içinde sahip olduğu özelliklerden çok farklı olmuştur. Ve en önemli özelliği belki de sebep olduğu değişim sayesinde çok farklı olguların ortaya çıkmasıdır. Bu durumda “bireyleşme” olarak nitelenebilecek bir olguyu, tarihi süreç içinde, sıradan bir halka olarak düşünmek yerinde olmayacaktır. Bireyleşme olgusu, öncelikle çok köklü ve kendine özgü yepyeni kültürel ve sosyal değişimlerin toplamının bir ifadesidir. Ve bu özelliği dolayısıyla da Batı dünyasının sonraki gelişimini karakterize edebilecek bir özelliğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle, kendisi hem sebep-sonuç zinciri içinde bir yere sahiptir hem de yerine göre çeşitli olay ve olguların sebep-sonuç zincirini düzenleyip biçimleyen bir parametre konumundadır.

Bilimsel çalışmaları, yukarıda da işaret edildiği gibi, Rönesans’la başlayan ve Aydınlanma dönemini de biçimleyecek olan değişimin ana nedeni olarak yorumlamak gerekir. Hatta bilimsel çalışmaların, sadece bireyleşme olgusunu değil, farklı olguları düzenleyip biçimleyen bir parametre görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

“Aydınlanma”, “Ortaçağ” veya “Yeniçağ” gibi, belli bir dönemi anlatan bir kavramdır. Bu gibi kavramlar genellikle belli bir dönem içindeki tarihi olayların toplamını ifade etmek için kullanılırlar.

Fakat bu gibi kavramların asıl önemli tarafı, birtakım olaylar arasında (kimi zaman örtük bir şekilde) sebep sonuç ilişkilerini ifade etmek amacıyla kullanılmalarıdır. Nitekim “Aydınlanma” denilince sadece belirli bir zaman kesiti ve onun içinde olup bitmiş olaylar değil, olaylar ve olgular arasında kurulan bir dizi sebep-sonuç zinciri akla gelir. Diğer bir ifadeyle tarihi bir dönemin kavramsallaştırılması, çeşitli olay ve olguların ortaya çıkışının gerekçelendirilmesi demektir. Sonuçta bir dönemin kavramsallaştırılarak adlandırılması (yukarıda da işaret edildiği gibi), o dönemin bir parametre olarak kullanımı anlamına gelmektedir.

İşte bu sebeple geçmişteki bir dönem içinde bulunan bir dönemdeki olayların açıklanmasına veya adlandırılmasına yönelik olarak kullanılabilir. Örneğin bir Aydınlanma döneminin veya Ortaçağ

döneminin benzerinin günümüzde de tekrarlandığı düşünülebilir. Bu tarz kullanımı, o dönemi bir parametre olarak kullanıp, günümüzdeki olayları sebep sonuç ilişkisi içinde anlamaya veya açıklamaya yönelik bir uygulama olarak yorumlamak yerinde olacaktır. Ancak bunun için hangi olguya bir parametre görevi verildiğini özellikle belirtmek gerekir.

Bu tür bir bakış açısının, “farklı dönemler de olsa aynı sebep-sonuç ilişkilerine rastlamak mümkündür” gibi bir varsayım üzerine kurulduğu ortadadır. Gerçi aynı (ekonomik, sosyal, tarihi vb) sebeplerin farklı dönemlerde aynı sonuçlara yolaçabilmesi elbette mümkündür. Fakat bunun için, sebep-sonuç zincirinin aynen gerçekleşmesini sağlayan parametrenin (veya parametrelerin) de aynı (veya benzer) olması gerekir. Ne var ki bazı durumlarda, aynı sebepler, öncekilerle uyuşmayan sonuçların ortaya çıkmasına da yolaçabilirler. Bunun bir örneği yine Aydınlanma çağıdır.

Aydınlanma çağının günümüze bıraktığı düşünülen mirasın günümüzde mevcut birtakım olumsuzluklara neden olduğu da ileri sürülmektedir. Hatta bu olumsuzluklardan doğrudan doğruya ve sadece bireyleşme olgusu sorumlu tutulmaktadır. Ne var ki bireyleşmenin asıl özelliği, Aydınlanmanın olumlu yüzünü karakterize etmesidir.

Hatta “bireyleşme”, sözkonusu dönemi diğerlerine göre sanıyorum çok daha iyi karakterize etmekte ve diğer kavramlar arasında çok daha merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu konumu onun çeşitli ve farklı olayları biçimleme ve organize edebilme özelliğine sahip olmasının bir sonucudur. Bu özelliği dolayısıyla “bireyleşme”nin, farklı tarihi dönemlerde, birbirinden çok farklı olguların ortaya çıkmasını (doğrudan veya dolaylı olarak) etkilemesini de normal olarak kabul etmek gerekir.

Bu son durum sadece bireyleşmeye özgü bir özellik değildir. Nitekim bilimsel çalışmalar bile farklı toplumlarda ve farklı dönemlerde aynı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmamıştır. Bilimsel çalışmaların, kendisine anlam veren bir parametreye bağlı olarak, farklı olgularla karşılaşılmasına neden olduğunu tarih bize göstermektedir. Bu duruma bir örnek olarak, İslam dünyasındaki bilimsel çalışmaların Yeniçağ'ın doğuşuna önemli katkısının olmasına karşılık, bizzat İslam dünyasında aynı etkiyi yapmamış olması gösterilebilir.

“Aydınlanma çağı” denilince akla gelen özelliklerin bir tanesi de bu dönemin “akıl çağı” olarak nitelendirilmesidir. Fakat biraz yakından bakılınca bu özelliğin bireyleşme olgusuyla birlikte düşünülebileceği ve Aydınlanma çağını birlikte karakterize etmesi gerektiği ileri sürülebilir.

Newton sistemi insanın evreni akıyla kavrayabileceğini göstermiştir. Bu durum insanın bir akıl varlığı olarak tanımlanmasının bir gereğesidir. İnsanın bir akıl varlığı olması, aynı zamanda insanın bir birey olarak kendi sorumluluğunu taşıyabilecek niteliklere sahip olmasını da gerektirmektedir.

İnsanın kendi sorumluluğunu taşıması, böyle bir özelliğe sahip olduğunun kabulü, onun aynı zamanda topluma karşı yeni ödevler üstlenmesi demektir. İnsanın topluma karşı (yeni) sorumluluklar taşıması, aynı zamanda ona yeni haklar da sağlayacaktır. Görev alanı daha önce günah ve sevap ölçütlerine göre belirlenmiş olan insan, hangi sınıftan olursa olsun, artık toplumsal ödevler de üstlenebilme konumuna yükselmek durumundadır.

Dolayısıyla bireyleşme olgusu insanın sadece bir akıl varlığı olarak tanımlanmasını değil, toplumda yeni sorumluluklar yüklenmesi olgusunu da içermek durumundadır. Bu durum, bireyselleşme olgusunun, Aydınlanma döneminde önemli bir yeri olan yeni bir “ahlak” kavramıyla da son derece yakın ve ilginç bir ilişki içinde bulunmasını gerektirmektedir.

“Ahlak” kavramının insanı tanımlamada ne denli önemli olduğunu kestirmeden ifade edebilmek için Kant felsefesi dikkate alınabilir. Kant’ın ahlak alanını, felsefesinin temel bir ilgi alanı olarak gördüğü bilinmektedir. Onun felsefesinin diğer temel sorun alanı, fizik dünyadır. Nitekim Kant felsefesinin hem ahlak alanına yöneldiği hem de Newton sistemine ve dolayısıyla evrene ilişkin bir temellendirme amacı taşıdığı bilinmektedir. İşte bu durum karşısında bireyleşme olgusunu, Kant felsefesinde bir sentez olarak karşımıza çıkan fizik dünya ve ahlak dünyası arasındaki ilişkinin ortasına koyabiliriz. Çünkü bireyleşme, evren karşısında insanın hem kendi aklına güvenmesini hem de kendi sorumluluklarını taşımasını talep etmektedir.

Ödev, bireye aittir; diğer bir ifadeyle birey olmanın bir özelliğidir. Bireyleşmeye bağlı olarak tanımlayabileceğimiz ödev, bireyin aidiyet duygusu yerine sorumluluk duygusuna sahip olmasını gerektirmektedir.

Bireyin toplum içindeki sorumlulukları, üstlendiği ödevlerden bağımsız değildir. Bireylerin toplum içindeki ödevleri ölçüsünde sorumluluklara sahip olması, toplumun bireylerden bir talebidir. Diğer bir ifadeyle hak ve ödevler, bireyin toplumsal sorumluluk sahibi olmasını da beraberinde getirir. İşte toplumsal gelişim, bireysel sorumlulukların artmış olmasıyla (yani bir anlamda bireyleşmeyle) bu sebeple doğrudan ilişkilidir.

Günümüzde birey ve devlet arasındaki ilişki yeniden tanımlanmak istenmektedir. Bireyleşme, elbette kişinin topluma katkısı oranında artacaktır; çünkü birey yeni sorumluluklar üstlenmiştir. Bu da onun yeni haklar talep etmesini gerektirmektedir. Birey günümüzde kendini yeniden tanımlama ihtiyacı duymuş ve devlet karşısında yeni haklar talep eder konuma gelmiştir. Her yeni hak, bireyin yeni toplumsal sorumluluk üstlenmesiyle kendine meşru bir zemin bulabilir. Bireyleşmenin bir ucunda kişinin yeteneklerini toplumsal sorumluluk çerçevesinde kullanması, diğer ucunda ise kendi egoizmi yönünde kullanması bulunmaktadır.

Talep edilen haklar ise hiç şüphesiz onun egoizmi açısından değil, ancak toplumsal sorumluluk çerçevesinde anlamlı olabilir.

Bu durumda toplumsal sorumluluk ister istemez bireyleşmenin bulunduğu yerde sözkonusu olabilecektir. Ancak bireyleşen bir insan sorumluluklarının ve yükümlülüklerinin farkına varabilir, onları üstlenebilir ve yeni hakların peşinden koşabilir. Toplumsal sorumluluğu, bireysel ve toplumsal ahlak olmadan tanımlamak herhalde mümkün değildir. İşte bireyleşme bu sebeple, yukarıda da işaret edildiği gibi, çeşitli olguların merkezinde yer alan ve onları organize eden bir konumda bulunmaktadır. Çünkü bireyleşme, insandan kendi sorumluluklarını taşıyan bir varlık olmasını, ve sadece hak değil ödev sahibi olmasını da talep etmektedir. Bu talebin arkasında ise öncelikle onun evreni bile kavrayabilir yetenekte olduğuna ilişkin inancı yatmaktadır.

Öte yandan bireyin üstüne düşen ödevleri yerine getirebilmesi, öncelikle hukukun koruması altında olmasına bağlıdır. Birey ancak bu koşul çerçevesinde kendi eylemlerinden sorumlu tutulabilir. Aksi taktirde bireyin ne kendi hür iradesiyle seçim yapması ne de bir şeyin sorumluluğunu üstlenmesi mümkün olabilir.

Bireysel yeteneklerin gelişebilmesi de yine bireyin hak ve özgürlüklerinin yasalarla korunmasına bağlıdır; hem de çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Bireyleşme, kişilerin haklarının korunmasının yasalarla sağlanması ölçüsünde gerçekleşebilir. Yasalar, bireylerin hak ve ödevlerini yerine getirebilmeleri için bir önkoşul durumundadır. Yani kısaca, bireylerin kendi sorumluluklarını taşıyabilmeleri, öncelikle hukuki güvenceye sahip olmalarına bağlıdır. Daha yerinde bir ifadeyle birey olma bilinci, hukuk aracılığıyla varlık kazanırsa, kişinin toplumsal sorumluluk sahibi olmasını sağlayabilir, buna zemin hazırlayabilir.

Bireyin hukuki haklara sahip olması, onun sorumluluk yüklenebilmesi ve yeteneklerini geliştirebilmesi için son derece önemlidir. Çünkü aksi taktirde birey, ait olduğu çevrenin koruması içinde kalmaya mahkum olacaktır. Sorumluluk taşımak veya sorumluluk duygusuna sahip olmak, yerini itaat etmeye bırakacaktır. Bu durumda bireyin hak ve ödevlerini nesnel bir şekilde tanımlamak, topluma katkısını yetenekleri çerçevesinde yerine getirmesini ummak da mümkün olmayacaktır. Birey, hukukun koruması altında olduğu taktirde, itaat ederek değil kendi yetenekleriyle ayakta durmaya çalışabilir. Bireyin yeteneklerinin ortaya çıkması, öncelikle onun kendine güvenmesiyle elde edilebilir. Bunun için hukukun güvencesi altında olması kaçınılmazdır.

Bu durum, bireyleşmenin, insanın sadece bir akıl varlığı olma özelliği ile sınırlı olmadığına da işaret etmektedir; yani insanı bir akıl varlığı olarak tanımlamak, onun bireyleşme özelliğinin sadece bir kısmını açıklayabilir. Çünkü bireyleşmenin diğer ucunda, aynı zamanda hukuki koşullar, sorumluluk üstlenebilmek, insanın ahlak sahibi olması gibi özellikler bulunmaktadır.

Bu süreç, yani insanın herhangi bir birey olarak tanımlanmasından hareketle kendi bağımsız varlığını bireyselleşerek elde etmesi noktasına gelmesi, Rönesans ile başlayıp Aydınlanma dönemine kadar geçen süre zarfında ortaya çıkmıştır. Bu süreç içinde insanın bireyleşme olgusu, kültürel, sosyal ve tarihsel bir boyut kazanmıştır. Sonuç, Ortaçağ'ın birey anlayışının karşıtı bir insan anlayışının ortaya çıkmasıdır. Böyle bir sürecin sonunda Kant'ın yukarıda da alıntılanan ifadesiyle, "insanın kendi isteğiyle düşmüş olduğu durumdan kurtulması", bireyleşmenin ortaya çıkan yeni yüzü olarak nitelendirilebilir.

Bu kurtuluşun ortaya çıkmasında rol oynayan en önemli etken, yukarıda da işaret edildiği gibi, bilimsel çalışmalardır. Fakat bireyleşme, tarihi bir süreç içinde giderek bir referans noktası olma özelliği kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle, sebep-sonuç zincirinin bir halkası iken daha sonra değişime yön veren bir parametre halini almıştır. Öyle görünüyor ki, insanın evreni kendi akli ile kavrayabileceğine olan inancı, bireyleşmenin farklı özellikler kazanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Değişim, değişenden bağımsız değildir; dolayısıyla da değişenle sınırlı değildir. Değişen ile değişmiş olan arasındaki ilişki, basit bir sebep-sonuç ilişkisi de değildir. Çünkü değiştiren, yani değişime sebep olan şey, değişenden bağımsız değildir. En basit ifadesiyle belki de tek başına "değişim" adını verebileceğimiz bir olgu mevcut değildir.

Gerçi fizik dünyadaki hareket, tek başına, fizik nesnelerin değişiminin bir sebebi olarak yorumlanmak istenilebilir. Fakat hareketi, değişimi fizik yasaları çerçevesinde sağlayan bir parametre olarak yorumlamak, yukarıda da işaret edildiği gibi çok daha yerinde olacaktır.

Birey hem değişimin nesnesidir hem de değişimi yönlendirendir. Değişimin kendisi tek başına değişimi sağlayan etken değildir. Çünkü değişim, değişenden bağımsız değildir. Dışarıdan bir etken, bir parametre olarak, değişimi sağlayabilir ve/veya değişen de sahip olduğu özelliklerin sonucunda değişim geçirebilir. Ama her durumda değişim, değişenden bağımsız değildir; bağımsız olsaydı değişimden de sözedilemezdi. Çünkü değiştirdiğini ileri sürebileceğimiz bir şey de olmazdı

Tarih ekseninde bir a olayı (yani değişen), bir b olayından (yani değişmiş olandan) önce gelir; ve dışarıdan bakıldığında bu ikili arasındaki ilişki bir sebep-sonuç ilişkisi gibi yorumlanmak istenilebilir. Fakat değişen ile değişmiş olan arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için her ikisi arasındaki bağıntıyı biçimleyen ve hatta değişime bir ölçüde yön verebilen parametreyi (veya parametreleri) dikkate almak gerekir. Bu parametre, değişimin sebep sonuç ilişkisi olarak kurgulanmasına olanak verir; değişimin değişenden bağımsız olmamasının da gerekçesini oluşturur.

Eğer fizik olaylar sözkonusu ise bu parametre, yukarıda da işaret edildiği gibi, doğa yasaları olarak kabul edilebilir. Ve bu değişim büyük ölçüde tek yönlü olarak algılanır; yani sebep sonuç ilişkisi basitleştirilmiş ve

mekanikleştirilmiştir. Bu da bizde fizik evrene düzenli ve öngörülebilir olma özelliği atfetmemize neden olmaktadır. Ama fiziksel olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini kaotik bir çerçevede görmek de mümkündür.

Öte yandan tek bir parametre farklı sonuçlar içerecek şekilde de etkin olabilir veya ona öyle bir özellik atfedilebilir. Örneğin evrim kurallarını değişimi biçimleyen bir parametre olarak düşünürsek, bu değişim biyolojik temelli de olsa, sonuçları bakımından hem fizik dünyayı hem de insanı ilgilendirebilmektedir. Yani bir parametre, değişimi belli bir yönde etkileyebileceği gibi, doğrudan veya dolaylı olarak farklı sonuçların ortaya çıkmasına da aracılık yapabilmektedir. Bu durum tarihi ve sosyal olaylar açısından çok daha yoğun olarak yaşanabilir. Bir parametre (veya parametreler) değişeni, yani neyin değişmesi gerektiğini de belirler. Bu parametreler dikkate alınmaz ise, sebep-sonuç ilişkisi tek başına değişimin anlaşılmasında yeterli olmayacaktır.

Benzeri bir durum Newton ile doruk noktasına çıkan bilimsel çalışmalar için de geçerlidir. Nitekim Ortaçağ'dan Aydınlanma dönemine kadarki süre içinde farklı karakterdeki etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan, bireyleşme olarak nitelendirebileceğimiz değişimin temel etkeni, öyle görünüyor ki bu bilimsel çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar, başlangıçta bir parametre özelliği taşımasa da, öncelikle Ortaçağ paradigmasını değişime zorlamış ve sonuçta yeni bir paradigmaya gereksinim duyulmuştur. Bu yeni paradigmanın ana ekseninde, bireyin evreni kendi aklı ile kavrayabileceğine yönelik inancı yatmaktadır. Bu inanç bireyin bağımsız bir nesne konumuna gelmesine yolaçmıştır. Bireyin bu yeni konumu, bireyleşme sürecinin ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Birey, aklının taşıdığı özellikleri keşfetmiş, evreni anlamaya yönelmiş ve sonuçta kendi toplumsal kimliğini ve kültürel varlığını yeniden tanımlama gereği duymuştur. Bir noktadan sonra bilim, öyle görünüyor ki, bir paradigma olarak değil bir parametre olarak olaylara yön veren etkenlerin başında yer almıştır.

Bireyleşmenin akla güvenmeyi ve insanın bağımsız bir varlık olarak kabul edilmesini talep etmesi, Ortaçağın Hıristiyanlık anlayışına karşıt bir anlayış içermektedir: çünkü daha çok inanmayı değil, bilerek inanmayı gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle daha çok Hıristiyan olmayı değil, daha iyi bir Hıristiyan olmayı talep etmektedir.

Kısaca sonuç, "Aydınlanma" adıyla bilinen döneminin ortaya çıkmasıdır. Bireyleşmenin de bu dönemin temel ve kurucu bir unsuru konumunda olduğu söylenebilir.

Burada Descartes'in felsefesini ayrıca anmak yerinde olacaktır. Çünkü Res extensa benden ve benim bilincimden bağımsızdır; ve bu bağımsızlık, fizik nesnelerin kendi yasalarına tabi olmalarına olanak veren bir kabul içermektedir. Bu durum aynı zamanda Res cogitans'ın kendi bağımsız varlığının tanınmasının ve

tanımlanmasının da yolunu açmıştır. Bu ayırım aynı zamanda süjenin kendinden bağımsız fizik nesnelere dünyasını anlamaya yönelmesi anlamına gelmektedir.

Bu noktada Hint felsefesini dikkate almak biraz daha aydınlatıcı olabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu felsefede **Brahman** (Evrensel Ruh ya da kutlu bilgi, evrenin yaratılış ilkesi), tüm evreni kapsayan, her şeyin kaynağı ve barınağı olarak kabul edilmektedir. **Atman** (Bireysel Ruh) ise, soluk, nefes, benliğin özü, kendi başına oluş gibi anlamlara sahiptir ve kişiliğimizin en derin özü anlamı taşımaktadır. Fakat atman aynı zamanda Brahman'ın bireydeki temsilidir. Brahman'ın tüm evrene ilişkin bir özellik olmasına karşılık Atman, bireylerde onun tezahür eden yüzüdür.

Bu kısa açıklamada bizi ilgilendiren nokta, sözkonusu anlayışa göre "hakikat"ın bizim özümüzde, derinliklerimizde yattığına ilişkin inançtır. Evrenin anlamını, özümüze dönerek elde edebiliriz. Fakat bu anlayış çerçevesinde kalındığı sürece dış gerçekliğin bilinmesi de bağımsız bir amaç konumunda olamayacaktır; çünkü dışımızdaki dünya gerçeğin kendisi değildir. Hatta dış gerçeğe ilişkin bütün bilgiler aldatıcıdır, yalandır.

Buna asıl gerçeğin akılla kavranamayacağı, onun herkese açık olmadığı inancını da ekleyebiliriz. Öyle görünüyor ki, farklı kavramlar kullanmış olsa da, Ortaçağ Hıristiyan dünyasının doğaya bakışı da çok farklı bir yaklaşım içermiyordu. Çünkü her şeyden önce birey ve doğa, ayrı yasalara tabi olan, birbirinden bağımsız "varlık"lar olma özelliği kazanmamıştı. Dolayısıyla da fizik nesnelere dünyasını kendine özgü yasaları olacak şekilde düşünmek ve bu yasaları aramak gereği de olmayacaktır. İnsanın ve doğanın birbirinden bağımsız yasalarının olduğunu kabul etmek ise sonuçta bireyin yeniden tanımlanması, yani yeni bir varlık kazanması demektir. İşte bireyleşme de bu süreç içinde ortaya çıkmıştır.

İnsan fizik ve biyolojik varlığıyla herhangi bir nesne konumundadır; fakat toplumsal ve kültürel varlığı ise (ilkinden farklı olarak) sabit bir değer özelliği taşımaz. İnsanın toplumsal varlığı, değişen koşullara bağlı olarak, değişebilmektedir. Bireyleşme olgusunun özelliği, bireyin hak ve özgürlüklerinin hukuk aracılığıyla güvence altına alınmasıyla daha çok gelişmesi, yeni bir boyut kazanmasıdır. Birey bu sayede kendisini yeniden tanımlayabilmiş, toplum içinde yeni bir varlık kazanmıştır. Sonuçta değişimlere yön verebilme özelliği kazanmıştır.

Rönesansla başlayan ve Newton ile doruk noktasına ulaşan bilimsel çalışmaları, Ortaçağ'ın evren tablosunun basit bir değişimi olarak görmemek gerekir. Ortaçağ'ın evren anlayışına göre dünya ve dolayısıyla insan evrenin merkezindeydi. İnsanın bu anlamda merkezde olması, sahip olduğu teolojik özelliklerle de uyum içindeydi. Ama artık böyle bir insanın yerini onun aklı aldı. Deyim yerindeyse insan aklı, evrenin merkezine yerleşti. Newton sisteminin bize evrenin yapı ve işleyişini verebilmesi, insan aklının yeni

konumunu belirleyen çok önemli bir etken olmuştur. Aklın yerinin ve öneminin bu çerçeveye yerleşmesi, bireyleşme olgusunun sadece ortaya çıkmasını değil, sahip olduğu birçok özelliği de belirlemiştir.

Bireyin kendisini ayrı bir nesne olarak ele alabilmesi, öyle görünüyor ki en az bilimsel gelişmelerin kendisi kadar önemlidir. Çünkü birey bu sayede kendisine bağımsız bir varlık (Descartes'in kullandığı kavramla bir res Cogitans) kazandırabilmiştir. Ve bundan sonra ileriye yürüme gücünü kendinde bulabilmiş, kendine olan güveni sayesinde sorumluluklarına sahip çıkabilmiş, kendi dışındaki dünyayı tanıma ve anlama cesaretini gösterebilmiştir. Kısaca kendisine sosyal, kültürel ve tarihi anlamda yeni bir varlık kazandırabilmiştir. Böylece artık değişimin konusu olmaktan çıkıp değişimin yönünü tayin edebilir bir konuma geçmiştir. Birey, kazanmış olduğu bu yeni varlık sayesinde, bireyleşmiştir.

Bu durumda Aydınlanma dönemini, doğa bilimlerinin gelişimi ve insanın aklına güvenmesi ile oluşan yepyeni bir sentez olarak düşünmek yerinde olacaktır. Aydınlanma çağının bireyleri bağımsız ve sorumluluk taşıyacak şekilde tanımlaması bu sentezin bir ürünüdür. Bu sonuç Aydınlanma'yı çok iyi karakterize etmesinin dışında Ortaçağ'dan tam bir kopuşu da ifade etmektedir.

Öte yandan bu sonucu Aydınlanma'nın günümüze yansıyan olumsuz özelliklerinin bir başlangıcı olarak düşünmek de mümkündür. Çünkü bireyleşmenin bir ucu egoizme gitmekte, çıkarların önplana alınmasını ve bireyin kendini herşeyin üstünde görmesini gerektirmektedir. Bu durumu aynı zamanda insanın aşırı bir rasyonalizme sürüklenmesi olarak da düşünebiliriz. Bunun sonucunun kaçınılmaz olarak savaşlar, çatışmalar, yıkımlar ve felaketler olduğu elbette kolayca ileri sürülebilir.

Fakat hemen belirteyim ben bu kanaatte değilim. Bu görüşü savunmakla bence günümüz insanı sorumluluktan kaçmak istemektedir. Sanki günah çıkartmakta ve suçu kendi üzerinden atıp tarihi sorumlu tutmaktadır. Yapılan kötülöklere tepki göstermemenin ve onları önlemeye çalışmamanın getirdiği suçluluk duygusuyla hareket etmenin tezahürleridir bütün bunlar.

Bireyleşme aynı zamanda bireyselleşmeyi de gerektirebilir; yani egoizme, çıkarların önplana alınmasına kapı aralayabilir. Bireyleşmenin bireyselleşmeden farkı, kişiden kendi sorumluluğuna sahip olmasını hak ve ödevlerinin bilincinde olmasını gerektirmesidir.

Bireyleşmenin bireyselleşmeye kayması, kişinin tek gerçek olarak kendi çıkarlarını görmesiyle sonuçlanacaktır. Bireyin kendisini herşeyin merkezine koyması, bireyselleşme ile bireyleşmenin örtüşmesi ve kendisini rasyonel bir varlık olarak görmesi, inançsızlığa giden bir yol olarak yorumlanabilir. Ne var ki bireyleşme kadar bireyselleşmenin de yoğun olarak yaşadığı günümüzde böyle bir kayma toplumların inançsızlaşması ile sonuçlanmamıştır. Tarihe ve günümüze bakıldığında, toplumların inançsızlaşması gibi bir olgu ile karşılaşılmamaktadır. Birey, fanatik olmanın değil bilinçli olmanın değerinin farkındadır.

Bireyleşme, tarihi süreç içinde, bireylerin aidiyet duygusu yerine hür iradeleriyle hareket etmelerine, inançlarıyla değil başarılarıyla değerlendirilmelerine, merhamet ve acıma ile değil hukuk kurallarıyla haklarının korunmasına olanak vermiştir. Ulaşılan başarıların bir ucunda bireyselleşmek de bulunabilir. Bireyleşmeye bağlı olarak bireyselleşmek, bireyin kendi kendisiyle baş başa kalmasını gerektirebilir ve sadece aklını değil egosunu da evrenin merkezine koymasıyla sonuçlanabilir. Fakat bireyleşmenin öne çıkarılması gereken asıl yönü, tarihi süreç içinde çok yönlü değişimlerin bir nedeni olarak üstlendiği roldür. Çünkü bireyleşme, günümüzde toplumsal ve kültürel yaşamın vazgeçilemeyen bir unsuru konumundadır.

Fakat yine de “bireyleşme” olgusunun günümüzdeki konumu ve rolü elbette tartışılabilir. Ve bireyleşmenin kaçınılmaz bir şekilde insanı, yukarıda da işaret edildiği gibi, çıkarıcılığa ve egoizmine sürüklediği söylenebilir. Fakat bireyleşmenin özelliği, öncelikle bireylerin sorumluluk yüklenmesi, sorumluluk sahibi olduğunun bilincinde olması, elde etmeyi istediği hakların topluma karşı ödevleriyle uyumlu olmasıdır. Böyle bir bireyden toplum içindeki başarısını ister istemez yetenekleriyle elde etmesi beklenecektir. Bu açıdan bakıldığında, bir ucu bireyselleşmek de olsa, bireyleşmeyi vazgeçilemeyecek bir değer olarak yorumlamak yerinde olacaktır.

Bireyleşmenin tarih içindeki rolü bir kenara bırakılsa bile, temsil ettiği birtakım değerler ve hala daha geçerli olan özellikleri açısından bakıldığında, bugün bile küçümsenemeyecek bir değer konumundadır.

Bireyleşmenin aslında Aydınlanmayı karakterize edebilecek temel bir kavram olarak görülemeyeceği veya görülmemesi gerektiği de ayrıca ileri sürülebilir. Fakat benim inancım, bireyleşme'nin Ortaçağ'dan kopuşu en iyi temsil eden bir kavram olduğu ve Aydınlanma döneminin de bireyleşme olgusu olmadan değerlendirilemeyeceği yönündedir.

Prof. Dr. Şafak URAL

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Felsefe Bölümü

Mantık Anabilim Dalı